

- Богородиці с. Плехів Лубенської протопопії 1763 р.
15. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Ф. 127. Оп. 1015. Спр. 88. Сповідальний розпис церкви Різдва Пресвятої Богородиці с. Плехів Лубенської протопопії 1784 р.
16. Російський державний історичний архів. Ф. 350. Оп. 56. Спр. 290. Справа про пожалування ротмістру Радойчину землі при балці Вербовій Єлисаветградського повіту Херсонської губернії 1806 р.

Доманова Ганна Сергіївна

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри всесвітньої історії
та міжнародних відносин,
Національний університет*

«Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

ЄВРОПЕЙСЬКІ ТРАДИЦІЇ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ РАНЬОМОДЕРНОГО МІСТА КОЗЕЛЕЦЬ

Самоврядним інституціям українських міст притаманні європейські традиції, які певним чином хоча і накладалися на звичаєве право, пристосовувалися до місцевого колориту, втім повністю не втрачали свою змістовність. Як приклад такої європейськості українських міст доби раннього модерну – магістратське правління, що існувало завдяки привілеям на маґдебурзьке право. Одне з найпоширеніших міських прав, витоки якого сягають в епоху середньовіччя, спроможне було забезпечити містам новий економічний рівень та надати міщанській громаді привілейований статус.

Перші привілеї на маґдебурзьке право українські міста отримали в XIV ст. Перебуваючи у складі Великого князівства Литовського, а згодом Речі Посполитої, кількість магістратських міст поступово зростала. Тривалий час питання про надання Козельцю первинної грамоти на маґдебурзьке право було дискусійним. Зрештою в колекції Національного музею історії України було виявлено оригінал грамоти царя Олексія Михайловича міщанам Козельця датований 5 серпня 1655 р. Про це повідомив відомий науковець В. Арістов і саме завдяки йому в 2021 р. на сторінках Українського історичного журналу ця грамота на маґдебурзьке право була оприлюднена [2]. Появі царської грамоти передувала чолобитна (датована 2 серпня 1655 р.) від мешканців «новонаселеного» міста Козельця з проханням підтвердити за прикладом таких міст, як Ніжин, Київ та Переяслав чинність маґдебурзького права [1]. Справа в тому, що після

визнання так званого «протекторату» московського царя над Гетьманщиною, міста намагалися як найшвидше конфірмувати свої права на міське самоврядування. Випадок з Козельцем зовсім інший. Місто раніше не мало маґдебурзького статусу, принаймні відсутні тому підтвердження. Аналізуючи клопотання козелецьких міщан та грамоту 1655 р., В. Арістов влучно зазначив: «свідомо чи ні, але козельчани перехитрили царя і здобули більше, ніж очікувалося. Московський монарх фактично прирівняв Козелець до міст, які мали довгу історію самоврядування і привілеї від старих князів та королів» [3].

Царська грамота була видана на прохання козелецького вїта О. Долинського разом з міською громадою та за сприяння гетьмана Б. Хмельницького, від якого був супровідний лист. Але за змістом грамота цілковито виглядає як конфірмація, простежується чітка відсилка до польських часів. Крім того, якщо порівняти грамоту, яку отримав Козелець 5 серпня 1655 р. із грамотою, яку видав Олексій Михайлович, наприклад, місту Чернігову 27 червня 1655 р. – вони виявляються ідентичними, змінена лише назва міста [2; 9]. Отже, московіти не дуже були обізнані щодо існування маґдебурзького права в українських містах, бо жодних «вольностей» тамтешні міста не мали. І це ще раз підтверджує той факт, що царська канцелярія розробила єдине кліше за яким міста отримували згоду на чинність норм маґдебурзького права. Підставою для отримання подібної грамоти була чолобитна від магістратської старшини. Зі свого боку, міста через подібні клопотання намагалися забезпечити свій самоврядний статус.

Вже у наступному, 1656 р. Козелець отримав свій перший гетьманський універсал. Б. Хмельницький забороняв козацькій старшині стягувати з міщан податки на свою користь. Прибутки мали залишатися при ратуші [4, с. 539–540.].

8 липня 1666 р. гетьман І. Брюховецький видав універсал про підтвердження маґдебурзького права Козельцю на прохання вїта О. Долинського [8, с. 289]. Гетьманська конфірмація посилається на давні права та свободи «майдебурські», які Козелець начебто мав від польських королів, також царську грамоту на маґдебурзьке право та універсал Б. Хмельницького.

У 1666 р. Олексій Михайлович також видав лівобережним містам низку підтверджувальних грамот. Зокрема, 3 листопада конфірмацію отримав Чернігів [10, с. 86–87, 80–81, 86–87], 25 листопада – Ніжин [11], 29 листопада – Стародуб [6, с. 87].

Щодо Козельця, у «Наказі» від мешканців міста 1767 р.¹ згадується царська грамота від 29 листопада 1666 р. [5]. Це була перша конфірмація московського царя, яку отримав Козелецький магістрат.

Окрім царський грамот та гетьманських універсалів місто отримало 29 грудня 1663 р. привілей від польського короля Яна Казимира. В результаті так званого Лівобережного походу Яна II Казимира² у 1663–1664 рр. місто опинилося під владою поляків [7, с. 353–359; 9]. До польського короля звернувся все той же козелецький вїйт О. Долинський разом з магістратською старшиною з проханням надати місту права. У привілеї зазначалося, що Козелець був заснований понад 30 років тому остерським старостою Стефаном Аксаком, а досі не мав відповідних укріплень, які потрібні були для його оборони. Безумовно мова йшла не про заснування, а про відродження міста у 30-х рр. XVII ст. На перший погляд королівський привілей 1663 р. має вигляд локаційної грамоти. Відтак, прописана процедура обрання урядовців магістрату (раз на рік, на свято Василя) та подальше їхнє затвердження остерським старостою або його намісником. Водночас мала бути обрана колегія радників з 12 осіб, які постійно проживали в місті й зобов'язані були в усьому допомагати бурмістрам і райцям. З-поміж себе радники мали обирати народного трибуна або старшого. Також, у привілеї йшлося про систему оподаткування, благоустрій міста, порядок торгівлі. Міщанам дозволялося займатися винокурінням, мати свої броварні, шинки, продавати свій товар як в роздріб, так і оптом, сплачуючи відповідні податки на користь міста. Серед ремісничих спеціальностей згадувалися злотники, кушніри, шевці, кравці, столяри, теслярі, ковалі, слюсарі, пекарі, кочегари, різники, гончари, ткачі та ін., які мали право об'єднуватися в цехи. У місті мали відбуватися чотири рази на рік ярмарки (впродовж тижня після Пасхи, на свято апостола Петра, Успіння Пресвятої Богородиці та на Масницю), двічі на тиждень – торги (по понеділках та п'ятницях). Місто повинно було мати дві печатки: одну бурмістрову – «більшу, міську, на котрій має бути козел з малими рогами, між ріжками котрого має бути вирізьблений значний хрест, а біля козла й хреста напис: печатка міста й.к.м.», іншу – для вїйта з подібним зображенням, але з написом «вїйтівська печатка Козельця». Згадувалася і міська корогва. Питання щодо земельних володінь Козелецького магістрату зали-

¹ "Маніфест про скликання комісії" від 14 грудня 1766 р. встановлював процедуру виборів депутатів та складання для них наказів від виборців.

² Похід Яна II Казимира на Лівобережжя розпочався в листопаді 1663 р. і тривав до середини березня 1664. р.

шалося відкритим. Розмежування земель згодом мали зробити королівські комісари [9, с. 68–69]. Надаючи привілей на маґдебурзьке право Козельцю Ян Казимир жодним словом не згадував про попередні пожалування місту, вважаючи їх нелегітимними [2]. Перебування Козельця у складі Речі Посполитої було нетривалим, невдовзі місто знову опинилося під верховною владою московського царя.

Щодо земельних володінь Козелецького магістрату, згадку про міські села маємо в універсалі гетьмана І. Скоропадського від 14 грудня 1718 р. [6, с. 111]. До магістратських сіл належали: Новики, Лемеші, Опеньки, Белейки, Димерку, Іржавець, Сморшки, Пойєти, Тополі, Єрків, Будищу, Блудше, Осаковку, Медведовку, Хрещате, Берків та Скрипчин.

Таким чином, Козелець разом із іншими містами приєднався до так званої маґдебурзької родини. Він виборов собі право на міське самоврядування, яке намагався впродовж другої половини XVII – XVIII ст. зберегти за собою.

Джерела та література

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Т. 3: 1638–1657. Санкт-Петербург, 1861. С. 548–549 (№ 363).
2. Арістов В. Коли місто Козелець отримало маґдебурзьке право? *Український історичний журнал*. 2021. № 1. С. 183–189.
3. Арістов В. Як жителі Козельця перехитрили московського царя та здобули маґдебурзьке право. *Суспільне. Культура*. 20 травня 2022. URL: <https://suspilne.media/culture/241208-ak-ziteli-kozelsca-perehitrili-moskovskogo-cara-ta-zdobuli-magdeburzke-pravo/>
4. Документи Богдана Хмельницького (1648–1657) / відп. ред. Ф. П. Шевченко, упоряд. І. П. Крип'якевич; Акад. наук УРСР, Ін-т сусп. наук. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. 738 с.
5. Наказ от жителей г. Козельца. *Сборник императорского русского исторического общества*. Т. 144. С. Петербург, 1914. С. 111.
6. Наказ от жителей г. Стародуб. *Сборник императорского русского исторического общества*. Т. 144. С. Петербург, 1914. С. 86–99.
7. Руська (Волинська) Метрика: Книга за 1652–1673 рр. Острог; Варшава; Москва, 1999. 608 с.
8. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687). Київ; Львів, 2004. 1118 с. – (Пам'ятки історії України)
9. Хто і коли надав маґдебурзьке право Козельцю і Остру (універсали Яна Казимира підготував та прокоментував о. Ю. Мицик). *Сіверянський літопис*. 2019. № 6. С. 64–69.
10. Чернігів маґдебурзький: збірник законодавчих та публічно-правових актів XVII – першої половини XVIII ст. / Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка та ін.; упорядкування, вступна стаття і покажчики Г.С. Доманова, О.Б. Коваленко, Ю.А. Мицик. Чернігів, 2023. 168 с.
11. Центральний державний історичний архів України в Києві. Ф. 786. Оп. 1. Спр. 2. Арк 59.